

Disertační práce
„Teologie hry ve dvacátém století – Hugo Rahner a Jürgen Moltmann: slepá cesta?“

Autor: Mgr. Jan Lamser

Vedoucí práce: prof. Ivana Noble, PhD

Cíl, struktura a obsah práce

Jan Lamser se ve své disertační práci věnuje tzv. teologii hry v díle německých teologů Hugo Rahnera a Jürgena Moltmanna. Cílem práce je „kontextuální analýza teologie hry obou autorů, směřující k juxtapozici jejich textů o hře a předjímající určité syntetické soudy, které z tohoto srovnání vyplynou“ (s. 11). Jak doktorand přesvědčivě ukazuje, tematizace hry v teologii byla dosud spíše ojedinělá a nahodilá. Knihy *Člověk ve hře* Hugo Rahnera a *První, jimž je dána svoboda* Jürgena Moltmanna tak Jan Lamser vybírá jako dva zásadní příspěvky na tomto poli, přinejmenším ve dvacátém století. Ačkoli žádná z knih nepatří k nejznámějším dílům uvedených teologů, disertace usiluje doložit, že jedinečným způsobem reprezentují teologické myšlení svých autorů. Z pouhého pohledu do obsahu disertace je patrné, že její skutečné těžiště spočívá v Moltmannově teologii, které je věnováno 156 stran. Rahnerova naproti tomu pokrývá 61 stran a také porovnání obou je relativně krátké (15 stran).¹

Jan Lamser srozumitelně zdůvodňuje, proč se zdráhá definovat hru a teologii hry. Chce ponechat na Rahnerovi a Moltmannovi, aby až z jejich textů vyplynulo, co si každý z nich pod hrou představuje a jak jí ve své teologii využívá. To je jistě oprávněné. Na druhou stranu jisté úvodní pojmové vyjasnění by z pohledu čtenáře přispělo k pocitu, že se pohybuje na bezpečnější půdě. Takto není zřejmé, zda v disertaci půjde o teologickou reflexi hry (setkáváme se s výrazy teologie hry, herní teologie ...), a pokud ano, jestli spíš čekat antropologickou perspektivu (*homo ludes*), nebo reflexi nějaké oblasti, kterou výrazem hra označíme, či půjde o hru jako metaforu pro některé božské a lidské rysy, nebo snad ještě o něco jiného. Zdá se, že autor nechce dopředu vyloučit žádnou z těchto variant, čímž se ale dostává do nebezpečí vágnosti: hra pak může znamenat cokoli a může ztratit schopnost něco sdělit. Autor sám se tohoto problému později dotýká: „fascinující versatilita hry by umožňovala i značnou libovolnost závěrů“ (s. 78) nebo „Pokud autor jasně nevymezí, jak hře rozumí, čtenář nutně vychází z často naivního předporozumění, a na každém kroku se s textem na této úrovni dostává do kolize“ (s. 242). Také cituje Moltmanna, který varuje před ideologizací hry (s. 231).

Struktura práce je srozumitelná. Po Úvodu následují tři kapitoly a Závěr (chybně jsou Obsah, Úvod, Závěr a Seznam literatury číslované jako kapitoly, takže se zdá, že

¹ Neodvažuji se pouštět do srovnání díla obou teologů z hlediska kvantity. Nicméně nepoměr v disertaci věrně odráží nepoměr v nabídce publikací spjatých s oběma teology v knihovnách dvou pražských teologických fakult: knihovna ETF nabízí u hesla „Hugo Rahner“ 11 dokumentů a u jména „Jürgen Moltmann“ 173 položek; knihovna KTF nepoměr o něco mírní – 52:173.

kapitol je sedm). První kapitola se věnuje Rahnerově teologii, druhá Moltmannově a třetí přináší srovnání obou. Autor volí takový postup, že představí teologii hry obou teologů z kontextu jejich života a díla. Pracuje s předpokladem, že životní dráha teologa a celek jeho díla pomohou odpovědět na otázky, proč konkrétní text vznikl a především, jak mu co nejlépe porozumět. Tento předpoklad potom specificky uplatňuje při interpretaci hry.

Rahnerova teologie hry

U Rahnera autor dobře přibližuje jeho odborný zájem o patristickou teologii, stejně jako celoživotní inspiraci ignaciánskou spiritualitou. Rahnerův vývoj ilustruje meziválečnou zkušenost krize evropského hodnotového světa (s. 21) a reakcí na ni v podobě účasti na hnutí „Abendland“ v jeho katolické verzi. Věnuje se též jeho podílu na kruhu „Eranos“ a snahám o hledání adekvátních podob víry v poválečné Evropě, výstižně ilustrované odlišností teologií obou bratří Rahnerů. Hugo tíhne k teologii symbolické a syntetické, jeho jazyk je jazykem až básnickým. Autor ovšem nezastírá ani sklon k přílišné sebejistotě této teologie a její přezírání současných alternativních teologických přístupů (s. 30).

Kniha *Člověk ve hře* je představena jako „apologie teologie samotné vůči dobovému světu, a to ve specifickém chápání Abendlandu. Hra je zde autorovi spojencem a zdrojem argumentů“ (s. 42-3). Výraz hra je spojen s kulturou, celostním pojetím člověka a jeho prvotním určením ve stvoření, s životem před Bohem a v Bohu. Hrající si je Bůh, člověk, církev a celé nebe.

Po pečlivém představení různých aspektů jazyka a struktury knihy se autor věnuje především dvěma oblastem: hře jako klíči k porozumění světu (3.4) a teologii hry (3.5). „Hravý přístup“ charakterizuje svoboda a opravdovost. Hra kupříkladu umožňuje „svět ... na jednu stranu ... radostně přijímat takový, jaké je v jeho nedokonalosti a směšnosti vůči dokonalosti Boží, zároveň se ale od něj i odvracet a snažit se jej i sám sebe překračovat a onu Boží tvůrčí hru imitovat“ (s. 61). V klíčovém oddíle 3.5 potom autor pohlíží z perspektivy hry na klasická teologická témata, jako jsou člověk, Bůh, Kristus, stvoření, spása, církev a věčnost. Řeč o hře nemá u Rahnera, jak Lamserovi rozumím, primárně funkci kritickou, ale hermeneutickou: umožňuje vyslovit základní pravdu o Bohu a světě.

Moltmannova teologie hry

Moltmann je teologem o generaci mladší než Rahner. Jan Lamser představuje hlavní vlivy na jeho teologii (občas se ovšem nevyhne jisté klipovitosti), které vedou k důrazu na „teologicky podmíněné téma svobody“ (s. 84). Také Moltmannovo teologické dílo je přehledně prezentováno; za pozornost stojí zejména jeho kontakty s českým prostředím, ať už teologickým či marxistickým. Je cenné, že autor nevynechává ani Moltmannovy střety s dalšími teology jeho doby. Vedle toho zaznívají inspirace, které Moltmannovu teologii utvářejí: z hlediska četnosti a rozmanitosti vlivů mu může zřejmě konkurovat jen málo moderních teologů. Jan

Lamser správně vyvozuje, že „každý pokus o paušalizující shrnutí jeho teologie bude proto nutně velmi zjednodušující a zkreslující“ (s. 97).

Moltmannova teologie hry je představena na velké ploše. Autor zde oproti předchozí kapitole mírně mění metodologii a Moltmannovu teologii hry uvádí nejen na klíčovém díle *První, jímž je dána svoboda*, ale využívá i jeho další publikace, ve kterých nalézají související motivy. Moltmann zná Rahnerovu teologii hry a považuje ji za jistou nostalgickou „romantickou alternativu moderního, technicky orientovaného světa (s. 214). Pro Moltmanna není teologie hry útekem od reality, naopak, „hra je vždy zasazena do nějakého konkrétního rámce svobody, a tento kontext hru ovlivňuje“ (s. 114). Oproti Rahnerovi jde Moltmannovi víc o kritickou roli perspektivy hry. Odlidštěný svět se ovšem může skrze hru vracet k radosti a svobodě. Autor ukazuje, že „zkoumání hry je součástí Moltmannovy společensky angažované reformní strategie“ (s. 129), která zahrnuje také teologii a církve.

Podobně jako Rahnerův jazyk nabírá i ten Moltmannův „symbolicko-poetický formát, což vesměs systematické čtení neusnadňuje“ (s. 140). Zdá se, že nejvýraznější aspekt, který autor spojuje s Moltmannovou teologií hry, je svoboda. Snad by se dalo dokonce říci, že z podstatné části je pro Moltmanna hra metaforou svobody. Svobody projevující se zejména v tvořivosti. Jan Lamser zavádí pojem „kardinalistické hry“, „ne-hry“ obrácené proti hře, kterým vyjadřuje to, co stojí proti této svobodě a tvořivosti, např. motiv hodnoty a užitku. Usuzuji, že Moltmann v zásadě pracuje s pavlovsko-luterskou opozicí Zákon-evangelium/zásluhy-milost, kterou vyjadřuje odlišným jazykem. Navzdory rozsáhlému a pečlivému přiblížení Moltmannovy teologie hry se ovšem Jan Lamser ke kritickému zvážení této základní podvojnosti nevyjadřuje a pouze ho přejímá.

Stejně jako Rahner, ani Moltmann nevztahuje metaforu hry pouze k jednomu tématu teologie. Naopak, hra je mu klíčem, kterým odemyká teologické myšlení v jeho celistvosti: stvoření, pád, vykoupení, christologie, Kristův kříž a jeho vzkříšení, eschatologie, antropologie. Výklad Jana Lamsera je obšírný, do jisté míry se témata vracejí, opakují či překrývají (pro verzi určenou k publikaci bych doporučil text krátit). Ale nelze mu upřít zaujetí a schopnost vtáhnout čtenáře do řady dílčích fascinujících úvah (hra spojená se symbolem dítěte, náboženství jako sociální zrod, teologický protest proti vznešenému zoufalství existencialismu, hendikepy jako dary ...). Domnívám se, že přitažlivost Moltmannovy teologie je daná – a to poněkud v kontrastu k té Rahnerově – tím, že je daleko více sociálně-politicky sensitivní, a zároveň nepostrádá spirituální hloubku. Obsáhleji než v případě Rahnera se Jan Lamser také věnuje recepci Moltmannovy knihy, zejména ze strany anglosaských teologů.

Srovnání obou teologií

Zajímavá jsou stručná porovnání obou teologů, nejčastěji v podobě poznámek pod čarou. Domnívám se, že autor oprávněně sahá spíše po podobnostech mezi jinak velmi odlišnými teologiemi – generačně, konfesně, odborným zaměřením i z hlediska zkušenosti s církví ve světě. V závěrečném srovnání staví autor obě teologie vedle

sebe. O obou uvádí, že pro ně hra zůstává velmi abstraktní (s. 242), což zapřičiňuje jistou obtížnost obou textů. Zároveň zřetelně vystihuje odlišná východiska: Rahnerova hra vychází ze stvoření a je v první řadě svobodnou hrou Boží, zatímco Moltmannova je mesiášskou hrou nového stvoření vysvobozeného z odcizujících falešných her Zákona. Odlišný je také pohled obou teologů na církev (s. 248) a na význam kříže.

Je teologie hry „slepu cestou“, ptá se titul disertace? Odpověď podává autor v závěru své práce: „Pozoruhodná pružnost pojmu hra, a zároveň opakovaně popsána schopnost transformativního ‘překračování’, působí jako dobré důvody cestu theologie ludens rozvíjet“ (s. 256). V návaznosti na Gerharda Marcela Martina se Jan Lamser domnívá, že přes náznaky zájmu o tento přístup se dosud nerozvinula komplexní teologie hry. S jeho čtyřmi doporučeními pro nějakou takovou teologii lze jen souhlasit. Rahner a Moltmann položili základy, na kterých lze stavět.

Akademická a formální podoba práce

Už z toho důvodu že díla Hugo Rahnera, a překvapivě ani Jürgena Moltmanna, nejsou až na výjimky v českých překladech dostupná – což platí i pro obě knihy především diskutované v této práci – představuje předkládaná disertace pro českou teologii významný přínos. Díky volbě konfesně odlišných teologů je přínos patrný zejména v ekumenické teologii. Jan Lamser nejen úspěšně interpretuje Rahnerovu a Moltmannovu teologii, ale navíc tak činí s důrazem na aspekt hry, který – pokud je mi známo – nebyl dosud výrazně uveden ani ve světové teologii. **Práci doporučuji k obhajobě.** Zároveň navrhuji, aby byla disertace po nezbytných úpravách publikovaná a zpřístupněná širší akademické obci.

Autor pracuje povětšinou s cizojazyčnou literaturou, zejména německou a anglickou. Kromě tvorby Rahnera a Moltmanna prokazuje dobrou obeznámenost se sekundární literaturou v oblasti hry a recepce obou diskutovaných teologií hry. Disertace pečlivě představuje jak širší, tak užší rámec zdrojů teologického myšlení obou teologů, a tím představuje zdařilou kontextualizace jejich díla. V tomto smyslu autor úspěšně naplňuje první část stanoveného cíle své práce. Méně pozornosti naproti tomu věnuje druhé části cíle: oblasti systematicko-srovnávací. Ale ani ta nechybí.

Práci lze vytknout některé formulační a věcné nepřesnosti. Problematické jsou generalizující soudy („... má každý pozoruhodně dopředu v této věci jasno“ s. 13). Teologii osvobození nelze považovat za etiku, jak – zdá se – autor navrhuje v souvislosti s Moltmannem (s. 221). Také mi není zřejmé, jakou váhu přikládá autor času: někdy je pro něj čímsi negativním k opozici k věčnému Bohu, jinde hraje pozitivní úlohu.

Za značnou slabinu disertace považuji poněkud „nedisciplinovanou“ práci s jazykem. Poměrně často je text zatížen přílišným výskytem cizích a neobvyklých výrazů (např. „herní panteismus“ s. 186) a komplikovaných souvětí. Pokud už sama řeč o hře je nutně plná významových ambivalencí, jazyk autora by býval mohl pojednáváný materiál interpretovat co možná nejstřízlivěji.

Podobně je také co vytknout grafické a jazykové stránce disertace. O co jde zejména? Názvy knih jsou uváděné nejednotně, někdy v originále, jindy v českém znění. U dokumentů je někdy uvedena celá bibliografická informace, jindy ne. Objevují se chyby, překlepy a varianty psaní u nečeských slov (např. Schöpfung x Schopfung, ale také v názvech dvou hlavních pojednávaných knih). Některé kapitoly nezačínají na nové stránce. Členění Obsahu do tří úrovní je zbytečně rozvleklé. U odkazů na osoby či myšlenky někdy chybí uvedení zdrojů (např. pozn. 11). Text v poznámce pod čarou někdy začíná malým písmenem. Na s. 14 má být „curriculum vitae“? Pozn. 902 odkazuje na přílohu, kterou ale disertace nemá.

Náměty k diskusi při obhajobě

- 1) Je schéma polarity Zákon-milost, již je vedena Moltmannova teologie, pro křesťanskou teologii nezbytné? Neumožňuje teologie hry formulovat k němu alternativy? Nelze Zákon interpretovat i jinak než jako odcizení? (přemýšlím, kupř., o inspiracích teologií Hugo Rahnera, která vychází z patristiky, či o židovském svátku Simchat Tóra a metafoře Tóry jako nevěsty)
- 2) V úvodu nechává doktorand náhlednou do svého bohatého života, kterému rozumí jako „světu her“. Přinesla mu teologie hry Rahnera či Moltmanna nějakou určitější možnost, jak „život coby hru“ interpretovat?

Petr Jandejsek, Th.D.

V Kutné Hoře dne 19. 4. 2021